

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.062>

УДК 811.161.2: 81'35: 81'37

С.О. ВЕРБИЧ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sviatoverb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-003-4671-1898>

УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ: ДОПОВНЕННЯ ДО ЧИННОГО ПРАВОПИСУ

У статті проаналізовано правила вживання великої букви в чинному правописі сучасної української літературної мови в контексті порівняння їх із попередніми редакціями українського орфографічного кодексу 1993 і 1999 років. Викладено пропозиції щодо доповнення (уточнення) правил уживання великої / малої букв новими рекомендаціями.

Ключові слова: велика буква, власні назви, мала буква, топоніми, український правопис.

Традиція вживання великої букви на початку тексту або для виокремлення його частин чи власних назв у східнослов'янській писемній практиці загалом і в українській зокрема сягає кінця XVI ст. (Плющ, 2004, с. 65). У сучасній правописній системі української мови велика буква, крім традиційної ролі виокремлення заголовка, початку тексту й речення (фрази), власних назв, розширила свої функції, особливо щодо вживання різних онімів — власних назв, пов'язаних із церковно-релігійною сферою, а також власних назв установ, організацій, громадських об'єднань тощо. Крім цього, велика буква слугує експресивно-стилістичним засобом, виділяючи в тексті слова з особливим змістом (там само). Зазначені функції великої букви послідовно відображені як у попередніх правописних кодексах (Український правопис. 4-те вид., випр. і доп. Київ, 1993, §§ 34—40; Український правопис. Проект найновішої редакції / За ред. В.В. Німчука. Київ, 1999, §§ 37—47), так і в чинному «Українському правописі» (Київ, 2019, §§ 45—62).

Цитування: Вербіч С.О. (2023). Уживання великої букви: доповнення до чинного правопису. *Українська мова*, 1(85), 62—67. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.062>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

У пропонованій статті акцентовано на особливостях уживання великої букви, відображених передусім в «Українському правописі» 2019 року. Зауважимо, що ця проблема не викликала раніше (Німчук, 2002; Синявський, 2018) і не викликає тепер дискусій серед українських мовознавців, хоч деякі її аспекти висвітлено в публікаціях лінгвістів нашого часу, наприклад: «Про велику і малу літеру в назвах вулиць», «Велика і мала літера в назвах судів», «Перше слово з великої літери» (Городенська, 2019, с. 8, 11–12).

Проаналізувавши особливості вживання великої букви в кожному зі згаданих орфографічних кодексів, доходимо висновку, що в чинному правописі, порівняно з попередніми редакціями, докладніше розпрацьовано відповідні правила, про що свідчить, зокрема, і більша кількість розділів (параграфів), присвячених конкретним виявам уживання великої букви, — 18 (у виданні 1993 р. — 7; у проєкті 1999 р. — 11). Упадає у вічі передусім те, що в чинному правописі оновлено ілюстративний матеріал (приклади наведено переважно з творів письменників різних періодів історії української літератури); відредаговано назви параграфів і рубрик, а саме — пасивні конструкції на *-ся* замінено на активні або ж на віддієслівні форми на *-но*, *-то*; уточнено окремі формулювання й назви параграфів, наприклад: пункт 3 § 47 «Велика та мала букви в рубриках»: З малої букви пишемо перше слово рубрик, поданих після арабських цифр або після букв із круглими дужками 1), 2), 3); а), б), в); надто узагальнену назву § 38 «Велика літера у власних назвах» у попередній редакції замінено на конкретнішу в § 49 «Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин» чинного правопису.

Прикметно, що в «Українському правописі» 2019 р. значення слів подано в семантичних лапках (‘’), тоді як у попередній редакції — у ромбоподібних («»). На окрему увагу заслуговують власні назви. У чинному правописі їх упорядковано за тематичними рубриками. Особливості передавання різних класів онімів викладено в різних параграфах. Наприклад: § 51 «Астрономічні назви», § 52 «Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів». У попередній редакції такого групування не було, що зменшувало інформативність цього розділу. Крім того, у новому правописі, порівняно з попередніми виданнями, розширено перелік графічних скорочень.

Водночас порівняльний аналіз чинного орфографічного кодексу з «Українським правописом» 1993 року і «Українським правописом. Проєктом найновішої редакції» 1999 року засвідчив потребу доповнити його окремими положеннями, а також уточнити деякі формулювання. З огляду на це в статті викладено пропозиції автора щодо доповнення деяких пунктів і параграфів розділу чинного правопису «**Уживання великої букви**» новим матеріалом і уточненими формулюваннями деяких правил, що зробить цей розділ логічно чіткішим.

1. Пункт 3 § 49 — Китайські й корейські прізвища та імена пишемо з великої літери — точніше подати так: Складники китайських і корейських власних особових назв пишемо з великої букви. Доцільність такого

уточнення зумовлена тим, що і китайські, і корейські власні особові назви складаються з кількох компонентів, наприклад: *Сі Цзіньпін* (Президент Китайської Народної Республіки), *Юн Сок Йоль* (Президент Республіки Корея).

2. Пункт 2 § 49, у якому йдеться про правопис службових слів у складі імен та прізвищ іншомовного походження, відсилає до § 146 (пункт 1.4). Тут з'ясовано правопис арабських, тюркських, перських імен із різними компонентами, зокрема зі складником *Ібн* (означає 'син'), що його в арабських антропонімічних формулах у препозиції пишемо з великої букви: *Ібн Русе*, *Ібн Фадлан*. Однак нічого не зазначено про той самий компонент у середині арабського складеного антропоніма. А в цій позиції його пишемо з малої букви, наприклад: *Халід ібн Бармак*, *Ахмад ібн Мухаммад* (Скляренко, 2020, с. 49). Уважаємо також за доцільне доповнити правило про правопис арабських власних особових назв. Як у попередніх редакціях українського правопису, так і в чинному не зазначено про написання арабських антропонімів зі складником *бінт* 'дочка', який у середині таких складених власних особових назв пишемо з малої букви: *Райхана бінт Зейд*, *Аїша бінт Абу Бакр* (там само, с. 49—50). З огляду на це в пункті про правопис арабських антропонімів варто зазначити про написання відповідних власних особових назв.

3. Пункт 12 § 50 — Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів... пишемо з малої букви (*бостон* — тканина, *йоркшир* — порода свиней) — треба подати в такій редакції: Утворені від власних географічних назв (топонімів) найменування тварин, птахів... Потреба такої редакції зумовлена, по-перше, тим, що географічні найменування охоплюють як загальні назви, так і власні. По-друге, термін *топонім* нині усталений у мовному вжитку, що засвідчено у словниках лінгвістичних термінів української мови (Голянич, 2011, с. 225; Єрмоленко, 2001, с. 184).

4. Примітку 2 до § 52 — У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використано дефіс, або від двох географічних назв, велику букву пишемо в обох частинах (*Брест-Литовський мирний договір* — від *Брест-Литовськ*) — пропонуємо подати в такій редакції: У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від двокомпонентного (з дефісом) топоніма або від двох різних топонімів, велику букву пишемо в обох частинах. Щодо мотивування такої редакції див. вище.

5. Пункт 5 § 53 — З великої букви пишемо перше слово назв церков — варто доповнити прикладом *Православна церква України*, оскільки це назва найчисельнішої (за кількістю вірних) православної юрисдикції України; крім того, ПЦУ — одна із 16 православних автокефальних церков у світі.

6. Пункт 6 § 53 — Великі букви вживаємо в повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб (*Верховний Архієпископ*, *Вселенський Патріарх*) — треба подати в такій редакції: З великої букви пишемо всі складники повних офіційних найменувань найвищих церковних посадових осіб. Пропоноване формулювання видається

точнішим, адже відповідні власні назви містять у своєму складі щонайменше два компоненти. У прикладі *Католікос-Патріарх усієї Грузії* препонент *Католікос* треба написати з **и** — *Католікос*, щоб уникнути розбіжності в написанні зі спільнокореневим словом *католик*.

7. Пункт 1 § 54 — В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань... — пропоную подати в такій редакції: В офіційних складених назвах як українських, так і міжнародних органів влади, установ та організацій, товариств і об'єднань..., адже в прикладах до цього пункту наведено назви не лише українських установ і організацій.

8. Пункт 2 § 54 — У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви) — варто залишити в попередній редакції: У назвах політичних партій і рухів України та інших країн світу з великої букви пишемо перше слово..., оскільки таке формулювання точніше за змістом, наприклад: *Соціал-демократична партія України, Християнсько-демократичний союз Німеччини*.

9. Пасивну конструкцію *які періодично скликаються* в примітці 4 пункту 5 § 54 — З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються... — треба замінити, відповідно до чинних граматичних норм сучасної української літературної мови, на *які періодично скликають*.

10. Пункт 1 § 57 — У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань на зразок *орден, медаль, відзнака* тощо) пишемо перше слово і власні назви (орден Князя Ярослава Мудрого...) — потрібно доповнити таким формулюванням: Так само пишемо і назви нагород та відзнак минулих періодів: *Залізний хрест за зимовий похід і бої* (бойова відзнака армії УНР), *медаль За боротьбу в особливо важких умовах* (нагорода УПА), *орден «Базар»* (нагорода УНР в еміграції) та ін.

11. Останнє слово *буквами* в пункті 2 § 61 — Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, пишемо великими буквами... — треба замінити синонімом *літерами*, щоб уникнути небажаного повторення.

Окремо варто звернути увагу на правила вживання великої / малої букв, наведені в «Українському правописі: Проєкті найновішої редакції» за редакцією В.В. Німчука, яких немає в чинному правописі. З огляду на поширені приклади таких написань у різних за жанром текстах ці правила, на мою думку, варто було б подати й у новому українському правописі. Ідеться, зокрема, про такі:

1) підпункти 4 і 5 пункту Б (З малої літери пишемо) § 38, а саме: підпункт 4 — перше слово ремарок, що подані наприкінці речення або тексту в дужках і вказують на їхнє джерело (якщо це слово не власна назва): *Хочеш їсти калачі — не сиди на печі* (прислів'я); підпункт 5 — перше слово авторських діалогічних ремарок драматургічного тексту, поданих у дужках після найменувань дійової особи: *Карташов (яблуко випало з рук). Дозвольте, дозвольте!..* (О. Довженко);

2) підпункт г до § 39 — наймення відомих літературних героїв зі словом Дон ('пан'): *Дон Жу́ан, Дон Ху́ан, Дон Кіхот*;

3) підпункт 4 до § 39 — поширені звертальні форми в офіційному та приватному листуванні: *Па́не, Добрóдію, Дру́же* та ін. (без означень *Вельмишановний, Шановний* та ін.): *Пане Президенте, Пане Голово...* За наявності означень *вельмишановний, шановний* та ін. відповідні звертальні форми пишемо так: *Вельмишановний пане Президенте, Шановний пане Голово*;

4) примітка до § 41 — Індивідуалізовані образні найменування родових і видових назв у значенні 'уряд', 'військове відомство', 'поліція', 'служба безпеки' тощо пишемо з великої букви: *Капіто́лій* (найвищі урядові кола США), *Ки́їв* (найвищі урядові кола України), *Брюссель* (найвищі урядові кола Європейського Союзу) тощо;

5) підпункт 1 пункту Б (3 малої букви пишемо родові найменування) § 43 — у неофіційних назвах документів різного типу (зокрема і родові складники видових назв, якщо вони не стоять на початку): *акт, директі́ва, зако́н, зая́ва: підписати меморандум, згідно з наказом, Віденська конвенція* (1961);

6) підпункт 4 пункту Б — навчальних дисциплін, наукових спеціальностей: *українська мова, загальне мовознавство, міжнародне право* та ін.;

7) підпункт 7 пункту А (3 великої букви пишемо) § 47 — скорочені власні географічні назви: *Бенілюкс, Донбас*;

8) підпункт 2 пункту Б (3 малої букви пишемо) цього ж параграфа — ініціально-звукові скорочення, що функціонують у мові як звичайні слова: *дзот, дот, неп* та ін.;

9) підпункт 3 зазначеного пункту й параграфа — власне буквені (питомі й запозичені) скорочені родові найменування: *есёр, усус, цекá* та ін.;

10) в «Українському правописі» 2019 р., порівняно з проектом 1999 р., немає таких графічних скорочень: *ап. — апостол, преп. — преподобний, ч. — частина*. Очевидно, їх варто додати.

Порівнявши розділ «Уживання великої букви» в «Українському правописі» 2019 р. й редакціях 1993 і 1999 рр., дійшли висновку: цей розділ у чинному правописі чіткіше структурований щодо змісту та оформлений відповідно до сучасних лексичних і граматичних норм, проте в ньому наявні деякі лакуни й неточності у формулюваннях, на які автор і звернув увагу в цій статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Голянич М.І., Стефурак Р.І., Бабій І.О. (2011). *Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія*. Івано-Франківськ: Сімік.
- Городенська К. (2019). *Українське слово у вимірах сьогодення*. Вид. 2-ге. Київ: КММ.
- Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь.
- Німчук В.В. (2002). *Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст. ст.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т.
- Плющ М.Я. (2004). Велика літера. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (ред.), *Українська мова. Енциклопедія*. Вид. 2-ге. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

- Синявський О. (2018). *Норми української літературної мови* (с. 181—183). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. (Репринт з видання 1931 р.).
- Скляренко О., Скляренко О. (2020). *Етнічна ономастика: у 5 кн.* (кн. 1: *Світ арабів і арабський антропонімікон*). Одеса: Астропринт.
- Український правопис. Проект найновішої редакції.* (1999). Київ: Наукова думка.

Статтю отримано 04.01.2023

REFERENCES

- Holianych, M.I., Stefurak, R.I., & Babii, I.O. (2011). *Dictionary of linguistic terms: lexicology, phraseology, lexicography*. Ivano-Frankivsk: Simyk (in Ukrainian).
- Horodenska, K. (2019). *The Ukrainian word in terms of similarity*. From. 2nd. Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (2002). *Problems of Ukrainian orthography of the 20th and early 21st centuries*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzh. ped. un-t (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya. (2004). Velyka litera. V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk & etc. (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia*. From. 2nd. Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Skliarenko, O., & Skliarenko, O. (2020). *Ethnic onomastics: in 5 books.* (Book 1: *The Arab world and the Arab anthroponymicon*). Odessa: Astroprynt (in Ukrainian).
- Syniavskiy, O. (2018). *Norms of the Ukrainian literary language* (pp. 181—183). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. (Reprint from the 1931 edition) (in Ukrainian).
- Ukrainian spelling. The project of the latest edition.* (1999). Kyiv: Naukova dumka.
- Yermolenko, S.Ya., Bybyk, S.P., & Todor, O.H. (2001). *Ukrainian language. A brief explanatory dictionary of linguistic terms*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Received 04.01.2023

Sviatoslav Verbych, Doctor of Philology, Senior Researcher
in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sviatoverb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

UPPERCASE: SUPPLEMENT TO THE CURRENT SPELLING

The article analyzes the peculiarities of the use of uppercase in the current spelling of the modern Ukrainian literary language. Author compared the new rules with the previous editions of the Ukrainian spelling code of 1994 (Ukrainian spelling. 4th edition, corrected and supplemented. Kyiv, 1994. §§ 34—40) and 1999 (Ukrainian spelling. Project of the newest edition / Edited by V.V. Nimchuk. Kyiv, 1999. §§ 37—47). It should be stressed (emphasized) that this problem did not previously and does not cause significant discussions among Ukrainian linguists. A mention should be made in the current spelling, compared to the previous editions, the corresponding rules are developed in more detail. Proposals for supplementing / clarifying the rules for the use of uppercase / lowercase letters with new recommendations are outlined. The author clarified the wording of some points and notes, the spelling of: 1) compound Arabic anthroponyms with the components *ibn* and *bin*; 2) full official titles of the highest church officials; 3) official compound names of authorities, institutions and organizations, societies and associations; and also added new examples: 1) illustrative material; 2) a list of graphic abbreviations, etc. To draw the conclusion, one can say that the “uppercase” section in the current spelling is structured in terms of content and clear in terms of linguistic design in accordance with modern lexical and grammatical norms.

Keywords: *uppercase, proper names, small letter, toponyms, Ukrainian spelling.*